

بررسی مؤلفه های اخلاقی حقوق شهروندی در تفسیر کشف الاسرار و

عُدَّةُ الْاَبْرَارِ رَشید الدین میبیدی

اکبر ذوالفقاری^۱، آسیه ذبیح نیا^۲

چکیده

حقوق شهروندی امروزه مورد توجه بسیاری از پژوهشگران، جامعه شناسان و سیاستمداران قرار گرفته به گونه ای که می کوشند با روشن کردن ابعاد تازه ای از حقوق مردم، زمینه ارتقا ارزش های انسانی و برقراری کرامت انسانی را فراهم سازند. پژوهشگران به جنبه های مختلف حقوق انسانی از جمله حق-تکلیف، اخلاق توجه داشته اند. از جمله، کتاب های دیرینه پارسی مشتمل بر دوره کامل تفسیر و تأویل آیات قرآن؛ تفسیر کشف الاسرار و عده الابرار (۵۲۰ ه.ق) رشید الدین میبیدی، سرشار از معانی و مفاهیم اخلاقی حقوق شهروندی است. مقاله حاضر تلاش می کند تا با روش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر ابزار کتابخانه ای تبیین سازد که کدام یک از مصادیق و مؤلفه های اخلاقی حقوق شهروندی در تفسیر کشف الاسرار میبیدی از اهمیت و برجستگی برخوردار است؟ تفسیر کشف الاسرار و عُدَّةُ الْاَبْرَارِ به ابعاد اخلاقی حقوق انسان ها از جمله نحوه صحیح برخورد با مردم، رعایت حقوق یتیمان، گرمی داشت فقرا، تفکر در اعمال و افعال خود، صبر و بردباری، مدیریت زمان، کسب حلال در زندگی، رسیدگی به خویشان، ابتدا سلام کردن، مدارا با مردم، دعا و خیرخواهی، آداب معاشرت، عفو و گذشت، انفاق به دیگران، در نظر گرفتن سطح فکری مخاطب و رعایت آداب غذاخوردن بیشتر از دیگر ابعاد توجه کرده است.

واژه های کلیدی: اصطلاح شناسی، ابداع، اسماعیلیه، خلق، امر، عقل اول و نفس.

^۱ . استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه پیام نور akbar_zolfeghari@yahoo.com

^۲ . دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور_Asieh.zabihnia@gmail.com

مقدمه

کشف الاسرار از جنبه اخلاقی، ادبی و عرفانی، از نوادر آثار ادبیات فارسی است که مانند گنجی هزاران فایده علمی، ادبی و تاریخی را به پارسی زبانان تقدیم کرده است؛ و صدها لغت و اصطلاح رایج در این گنجینه وجود دارد. تصوّف، به شعر فارسی رونقی بسزا بخشید به طوری که بهترین شاعران فارسی زبان، یا صوفی بوده اند و یا تحت تأثیر تصوّف. صوفیه شعر را از انحصار اشراف و طبقات ممتاز و اقلیت بیرون آوردند (فتوحی، ۱۳۸۲: ۳۲). علاوه بر این، میراث بزرگ دیگری که از صوفیه باقی مانده؛ تعلیمات اخلاقی و انسانی این مکتب فکری است؛ مخصوصاً اصول اخلاقی که در قالب شعر و داستان های شاعرانه بیان شده؛ مانند بشر دوستی، وارستگی، آزادگی، آزادی، فتوّت، مخالفت با ریا و سالوس، خویشتن داری و بی اعتنایی به صاحبان زور و زر (فتوحی، ۱۳۸۲: ۳۳). بخش عمده ای از نظم و نثر صوفیه، هم تحقیق است و هم وعظ، و مضمون بیشتر آنها مذمت دنیا است.

کتاب معروف رشید الدین میبیدی با عنوان کشف الاسرار و عُدّة الابرار؛ تفسیر است که بر کل قرآن مجید نوشته شده است. در این تفسیر، نویسنده لطایفی درباره آیات قرآن ذکر کرده که مبتنی بر تصوّف عاشقانه است در برابر تصوّف عابدانه. تفاوت اصلی میان تصوّف عاشقانه و تصوّف عابدانه، این است که در تصوّف عابدانه؛ نسبت انسان با خداوند، نسبت عبد یا بنده است به معبود یا رب یا خداوند خود، و کاری که بنده باید برای معبود و پروردگار خود بکند عبادت است؛ اما در تصوّف عاشقانه، انسان عاشق است و خدا معشوق و کاری که انسان می کند؛ عشق ورزی است. از همین دیدگاه عاشقانه است که میبیدی، در بخشی از تفسیر خود که نوبت سوم نامیده است، به تفسیر آیات قرآن پرداخته است. زبان حال نیز برای میبیدی به طور کلی زبان حال عاشقان است، عاشقان الله (پورجوادی، ۱۳۸۵: ۱۵۹). امید به زندگی و جهان در کلام میبیدی دیده می شود:

خورشید نشاط ما برآید روزی

بخت از در خانه ما در آید روزی

وین اندوه ما هم بسر آید روزی

وز تو بسوی ما نظر آید روزی

(میبیدی، ۱۳۳۹، ۵۳۹ و ۷۶۷)

تفسیر کشف الاسرار میبیدی از جمله آثاری است که به علت اهمیت و ارزش مورد نظر دیگر نویسندگان قرار گرفته است. محمدرضا شفیعی کدکنی در کتاب «در هرگز و همیشه‌ی انسان» با محوریت خواجه عبدالله انصاری، تأثیر وی بر ادب عرفانی را بررسی کرده است. در این کتاب از پیر هرات در مطاوی کشف الاسرار و همچنین روزگار میبیدی و تألیف کشف الاسرار سخن به میان آمده است (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۴). بنابراین، مقاله حاضر تلاش خواهد کرد تبیین کند که در تفسیر کشف الاسرار میبیدی؛ کدام یک از مصادیق و مؤلفه های اخلاقی حقوق شهروندی، طرح شده و از اهمیت و برجستگی برخوردار است؟

روش تحقیق

در این تحقیق با استفاده از روش «تحلیل محتوا» تلاش شده، اخلاقیات به عنوان یکی از مؤلفه‌های حقوق شهروندی مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد. هم‌چنین روش تحقیق در این مقاله موردی-زمینه‌ای با رویکرد همبستگی است. در این تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های اسنادی (فیش برداری به صورت توصیفی) و پیمایشی (استفاده از نظریات میبیدی و جامعه‌شناسان اسلامی) استفاده شده است. ساختار این تحقیق به این صورت می‌باشد که در ابتدا به بیان مبانی نظری تحقیق پرداخته و مفهوم حقوق شهروندی اسلامی و مؤلفه‌های آن: (با تکیه بر تفسیر کشف الاسرار) شرح داده می‌شوند. سپس به استخراج و ارائه‌ی مصادیق این مؤلفه‌ها پرداخته شده است و در نهایت آنها را مورد تفسیر و تحلیل و قرار داده و نتایج را ارائه کرده است. بدین منظور، محقق ادبیات و سوابق مسأله و موضوع تحقیق را مطالعه کرده و نتایج مطالعات خود را در ابزار مناسب شامل فیش و جدول فرم ثبت و نگهداری نموده و در پایان به طبقه‌بندی و بهره‌برداری از آنها پرداخته است. جامعه پژوهش شامل کلیه اسناد، مدارک و منابع مرتبط با موضوع مورد بررسی است.

پیشینه تحقیق

اصول حقوق بشر و شهروندی تا قرن هجدهم میلادی، به صورت مکتوب، مدون و جامع نبوده است. از همین رو، ارسطو، بنیان‌گذار و نظریه‌پرداز حقوق مردمان سرزمین یونان است. در یونان و روم باستان، شهروندان در مقابل بیگانگان و بردگان قرار می‌گرفته‌اند.

شهروندان افراد آزاد آن سرزمین بوده اند که از حقوق کامل برخوردار بوده اند. از پیدایش این مفهوم در حقوق روم سال ها گذشته است و تاکنون تحولات بسیار یافته است. در حقوق امروزی، فرانسه احیاکننده این حقوق بوده که با انتشار اعلامیه "حقوق بشر و شهروندی" در سال ۱۷۸۹ آن را دوباره زنده کرد. اما در ایران حقوق شهروندی لاقبل با این عنوان سابقه چندانی ندارد. این اصطلاح در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و سایر قوانین عادی و حتی در فرمان هشت ماده‌ای امام در سال ۶۰ حقوق مردم و حقوق عمومی تصریح شده است. در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران قانون گذار اساسی با پیش بینی اصولی همچون منع شکنجه (اصل ۳۸) و منع هتک حرمت و حیثیت دستیگر شدگان و زندانیان قانونی (اصل ۳۹)، حقوق برابر اقوام و قبایل (اصل ۱۹)، و رفع تبعیض ناروا (بند ۹ اصل ۳)، منع هتک حیثیت (اصل ۳۲)، منع تبعید یا تغییر اقامت اجباری (اصل ۳۳)، منع دستگیری غیر قانونی (اصل ۳۲) و قانون گذار عادی با تصویب مجازات بر اشخاص، مقامات و کارگزارانی که اصول مذکور را نقض نمایند، احترام به کرامت بشری و حیثیت انسانی را مورد عنایت قرار داده است (سهرابی، ۱۳۹۵). بررسی های انجام شده در منابع داخلی و خارجی نشان داد تاکنون پژوهش های زیادی در باب اخلاقیات حقوق شهروندی انجام شده اما هیچ کدام نه رنگ و بوی شعر و شاعری را دارند، نه اشاره ای به داستان های ادبی در زبان فارسی و نه تأکیدی بر مفاهیم و مضامین اخلاقی و قرآنی. تعدادی از مهمترین مطالعاتی که در این خصوص انجام شده، به شرح زیر است.

قاضی در کتاب بایسته های حقوق اساسی "اشارهایی به این مفهوم دارد و شهروند را انسان های ساکن و مقیم در یک کشور، اعم از اتباع و بیگانگان که در سرزمین یک دولت-کشور و تحت حاکمیت آن هستند، تعریف می کند. فاطمه ملک پور و ذکریا زارع (۱۳۹۵) هم در تحقیقی تحت عنوان «بررسی عوامل اجتماعی موثر بر آگاهی از حقوق شهروندی در بین شهروندان شهر سنندج» به بررسی بررسی ارتباط بین مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده ها، سن به عنوان متغیرهای مستقل و آگاهی از حقوق شهروندی به عنوان متغیر وابسته پرداخته و تأکید کرده اند که بین میزان مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده و میزان آگاهی از حقوق شهروندی ارتباط وجود دارد و این در حالیست که بین سن و میزان آگاهی از حقوق شهروندی ارتباطی وجود ندارد. مقبول اقبالی در سال ۱۳۸۹ به بررسی نقش رسانه ملی در اثربخشی آموزش های شهروندی بر شهروندان در

سطح شهر تهران با روش پیمایشی و استفاده از پرسشنامه در جمعیت ۱۲۰۰ نفری پرداخت و نتیجه گرفت رسانه ها می توانند با استفاده از کارکردها و نقش های متنوع خود در زمینه آموزش، آگاه سازی، آماده کردن افکار عمومی، و ایجاد فرهنگ مطالبه حقوق شهروندی از حاکمان در جهت تحکیم آن گام بردارند (شبانای و سپهوند، ۱۳۹۲). محمود قیوم زاده و روح الله جهانگیری مقدم (۱۳۹۳) نیز در مطالعه ای به بررسی نقش اخلاق در ارتقاء حقوق شهروندی پرداخته و نتیجه گرفته اند جایگاه و اهمیت اخلاق در زندگی اجتماعی تا بدان جاست که حتی عمل کردن به مقررات اجتماعی نیز بدون پشتوانه اخلاق ممکن نیست و اخلاق، بهترین ضامن اجرای قوانین و مقررات است.

محسن غلامی زرینی و همکاران (۱۳۹۰)، در مقاله ای با عنوان «حقوق شهروندی در فرآیند عدالت کیفری ایران»، وظایف دو نهاد؛ پلیس و دستگاه قضایی در رعایت حقوق شهروندی را بررسی و تأکید کرده است تحقق حقوق شهروندی مستلزم برخورداری از حق احترام، برابری، آزادی، امنیت، آسایش، آگاهی و حق پیشرفت برای تمام افراد جامعه است. موسوی بجنوردی و مهریزی ثانی (۱۳۹۲)، هم در مقاله ای، ظهور مفهوم شهروندی را در گروه پیدایش حکومتها دانسته و با اشاره به دیدگاههای امام خمینی درباره حقوق شهروندان تصریح کرده اند رویکرد نظری امام خمینی به حقوق شهروندی بر مبنای حقوق امت استوار شده است. آدینه وندی و مروتی (۱۳۹۴) نیز در مطالعه ای، از شهروندی به عنوان پدیده اجتماعی مدرن و مهمترین مؤلفه نظام های سیاسی دموکرات یاد کرده و با یادآوری جایگاه حقوق شهروندی در آیات قران کریم و روایات معصومین (ع)، نتیجه گرفته اند با رعایت حقوق شهروندی در جوامع آثار پر برکتی همچون: عدالت، امنیت، مهرورزی، فقرزدایی بر جامعه حاکم می گردد. و جامعه مسیر خود را برای تبدیل شدن به جامعه ای آرمانی و اسلام پسند طی خواهد کرد. به طور کلی سه دیدگاه اساسی درباره مفاهیم شهروندی وجود دارد:

۱. دیدگاه نخست به هانتینگتون منسوب است. بر این نظر است که نگاه عمومی یک کشور بر کل کشورها غالب شود. از این منظر، الگوی آمریکایی حقوق بشر باید بر همه کشورها حاکم گردد.
۲. دیدگاه دیگر را مدرنیست ها دارند. آنها بر این عقیده اند که اصول حقوق شهروندی جهان شمول است و نمی توان از حقوق بشر مربوط به یک کشور یا جامعه سخن گفت.

۳. در مقابل این دیدگاه نیز پست مدرن ها با تأکید بر مسائل منطقه ای و ویژگی های فرهنگی هر اجتماع، برای هرکس و هر جامعه ای نسخه خاص خود می پیچند.

در مجموع تحقیقات گسترده ای در خصوص حقوق شهروندی و اهمیت آن در جامعه انجام شده، اما همان طور که از عناوین مقالات بالا مشخص است، تاکنون در خصوص اخلاقیات حقوق شهروندی در تفسیر کشف الاسرار میبیدی کاری انجام نشده است؛ بنابراین مقاله حاضر می تواند فتح بابی در این زمینه باشد.

۱. بحث و بررسی

۱،۱ معنا شناسی حقوق شهروندی

ماهیت حقوق شهروندی همان رعایت اخلاق در رفتار و یا به تعبیری حفظ حقوق مردم، احترام متقابل مردم به مردم، مردم به مسئولان و مسئولان به مردم است. از منظر اخلاقی، تکریم مردم، بزرگداشت مسئولان و گرامی داشت حق و حقوق شهروندان نیازمند عزم دوجانبه و ملی است. از منظر حقوقی، جامعه نیازمند قوانین و مقرراتی برای سامان دهی روابط اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، شهرسازی، و حتی مسائل خانوادگی است. از منظر شهری، حقوق شهروندی مبین روابط مردم شهر، حقوق و تکالیف آنان در برابر همدیگر و همچنین شیوه های اجرائی کردن آن است. علاوه بر این، شیوه های تدبیر امور و نحوه نظارت بر توسعه متوازن شهر از جمله مواردی است که در زمره حقوق شهروندی مطرح می گردد. حقوق شهروندی آن بخش از حقوق اساسی است که در قانون اساسی هر کشوری شکل ملی به خود می گیرد و فقط شامل حال شهروندان همان کشور می شود (علیدوستی، ۱۳۸۸).

بسیاری اعتقاد دارند مفهوم شهروندی و حقوق شهروندی منشأ و مبنای قوانین و مقررات موضوعه کشورها به حساب می آیند. شهروندی در ابعاد اجتماعی، سیاسی، مدنی، مسئولیت های فردی و اجتماعی و همچنین مسئولیت های دولت در قبال شهروندان قابل تقسیم است (فلاح زاده، ۱۳۸۶). در ایران از دوره قاجار فکر تنظیم قوانین و نظام حقوقی رواج داشته و قوانینی متکی به عرف، شرع و قوانین دیگر کشورها، تنظیم شده است (رسولی و زنده بودی، ۱۳۸۹: ۵۹). در گذشته ی ایران، شهروندی و حقوق شهروندی از منظر شهر و شهرنشینی مطرح بود و شهروندی در قالب ارتباط بین شهرنشین با شهر- شهرنشین با مدیران شهری و شهرنشین با شهرداری معنی و مفهوم می یافت اما، امروزه واژه های

شهروند و حقوق شهروندی دید جامع تری یافته به گونه ای که در سال ۸۳ قانونی به تصویب مجلس رسید که رئیس مهم این قانون درباره نحوه بازداشت و بازجویی و منع شکنجه و رفتار با متهمان توسط ضابطین و مجریان قضایی بود (بهمنی قاجار، ۱۳۸۶؛ صادق منش، ۱۳۸۷؛ قراچولو، ۱۳۸۵). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران توجه خاصی به حقوق شهروندی می کند، به طوری که رنگ، نژاد و زبان را موجب تفاوت در برخورداری از این حق نمی داند و دولت را نیز موظف به رعایت حقوق همه شهروندان می کند (منوچهری و جعفری، ۱۳۹۳). این موضوع که همواره در قانون اساسی مطرح بوده، در سال های اخیر به قدری اهمیت یافت که منشور حقوق شهروندی ایران در ۲۹ آذر ۱۳۹۵ به امضای رئیس جمهور رسید و سرفصل حقوقی این منشور شامل موارد ذیل است:

۱. حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی

۲. حق کرامت و برابری انسانی

۳. حق آزادی و امنیت شهروندی

۴. حق مشارکت در تعیین سرنوشت

۵. حق اداره شایسته و حسن تدبیر

۶. حق آزادی اندیشه و بیان

۷. حق دسترسی به اطلاعات

۸. حق دسترسی به فضای مجازی

۹. حق حریم خصوصی

۱۰. حق تشکل، تجمع و راهپیمایی

۱۱. حق تابعیت، اقامت و آزادی رفت و آمد

۱۲. حق تشکیل و برخورداری از خانواده

۱۳. حق برخورداری از دادخواهی عادلانه

۱۴. حق اقتصاد شفاف و رقابتی

۱۵. حق مسکن

۱۶. حق مالکیت

۱۷. حق اشتغال و کار شایسته

۱۸. حق رفاه و تأمین اجتماعی

۱۹. حق دسترسی و مشارکت فرهنگی

۲۰. حق آموزش و پژوهش

۲۱. حق محیط‌زیست سالم و توسعه پایدار

۲۲. حق صلح، امنیت و اقتدار ملی

با مروری بر این اصول ۲۲ گانه، به خوبی بعد اخلاقی حقوق شهروندی یعنی همه حقوقی که یک شهروند در جامعه از آنها برخوردار است، نمایان می‌شود. بنابراین حقوق شهروندی، مجموعه‌ای از بایدها، نبایدها و عرفیاتی است که با مرور زمان در جامعه شکل گرفته، به خاطر استقبال خوب مردم تکرار شده و نهادینه گشته است. این اخلاقیات یا همان باید ها و نبایدها با هدف بهره‌مندی یکسان مردم از منابع جامعه بدون دخالت و در نظر گرفتن زبان، نژاد، قوم، جنسیت، رنگ، اعتقاد، طبقه و منزلت اجتماعی و اقتصادی مورد توجه واقع شده و طیف وسیعی از حقوق و وظایف مدنی و کیفری، سیاسی و اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در بر گرفته است که به اعتقاد برخی از محققان؛ قله و پایه هر یک از این حقوق و وظایف، حق حیات، کرامت انسانی و صیانت از ذات است. (خزایی و مرادخانی، ۱۳۹۴: ۷۲). نقطه عطف حقوق شهروندی مرتبط با کیفیت زندگی افراد؛ رعایت اخلاقیات، تأکید بر نهادینه سازی باید ها و نبایدها و برقراری حقوق دوسویه انسانی و نهادیست که تحت تأثیر تحولات تاریخی، نوسانات زندگی بشر، روابط افراد با دولت ها و دولتمردان شکل گرفته و توسعه یافته به گونه‌ای که به مهمترین موضوعات حقوق اساسی هر کشور بدل گشته است. (احمدپور، ۱۳۸۷: ۱۲۰). همان طور که تبیین گردید، حقوق شهروندی؛ مؤلفه‌ها و شاخصه‌های گسترده و متنوعی دارد که یکی از این مؤلفه‌ها و شاخص‌ها؛ اخلاقیات و یا همان بایدها و نبایدهاست.

۱,۲ حقوق شهروندی در تفسیر کشف الاسرار میبیدی

حقوق شهروندی سگه‌ای است دو رو که یک روی آن؛ استفاده از حقوق شهروندی و روی دیگر؛ رعایت آن است (بخارایی و دیگران، ۱۳۹۶، به نقل از فاطمی نیا، سیاوش؛ ۵۴-۵۳). مهمترین مؤلفه‌های حقوق شهروندی در تفسیر کشف الاسرار میبیدی همان اخلاقیات شامل نحوه برخورد با مردم، رعایت حقوق یتیمان، نحوه گرامیداشت فقرا، تفکر در افعال خود، صبر و بردباری، استفاده بهینه از زمان، کسب حلال، رسیدگی به خویشان، ابتدا سلام کردن، مدارا با مردم، نحوه متأثر شدن از دعا و خیرخواهی،

آداب معاشرت، عفو و گذشت، انفاق به دیگران و رعایت آداب غذاخوردن است که مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱,۲,۱ برخورد با مردم

برخورد صحیح با مردم، یکی از جنبه های اخلاقی حقوق شهروندی است. در حقیقت، این انسان است که باید با هم نوع خود، برخوردی صحیح و عدالت گرایانه داشته باشد تا با رعایت این امر، به حقوق شهروندی دیگران احترام بگذارد. برخورد صحیح با مردم از جمله مؤلفه های اخلاقی حقوق شهروندی مندرج در تفسیر قرآنی کشف الاسرار میبیدی به قدری مهم است که به اعتقاد میر باقری طباطبایی مهرآبادی و همکارانش (۱۳۹۷: ۱۴۰) رسیدن به یک حکومت مردم سالار مستلزم وجود جامعه ایست که مردم آن علاوه بر بلوغ فکری و فرهنگی، به وظایف و تکالیف شهروندی خود واقف باشند. در این خصوص آیه ۱۵۲ سوره انعام نیز می فرماید: «و اذا قلتُم فاعدلوا و لو کان ذاقربی» و هرگاه سخنی گوئید به عدالت گرایید و هر چند درباره خویشاوندان باشد و...؛ یعنی بر اساس عدل سخن گوئید و به آن نیز وفادار باشید و پیامد سخن شما نیز کنش عادلانه باشد (قرآن کریم: سوره انعام، آیه ۱۵۲)

رسول خدا (ص) نیز در این خصوص می فرماید: برترین شما خوش‌خوترین و بخشنده‌ترین شماست و آنان که با مردم انس می‌گیرند و دیگران با آنان مأنوس می‌شوند و با مردم رفت و آمد می‌کنند (اسماعیلی و یوسف‌زاده، ۱۳۹۱، به نقل از ابونصر محمد فارابی و همکاران: ۱۱۹). پیامبر گرامی اسلام (ص) همچنین می‌فرماید: بیش‌ترین چیزی که آمت من به سبب آن وارد بهشت می‌شوند، تقوا و حسن خلق است (رحیمی، ۱۳۸۸: ۱۰۶، به نقل از مسلم بن حجاج نیشابوری، جلد ۷: ۷۸). امام علی (ع) هم در نهج‌البلاغه با تأکید بر رعایت حد و حدود روابط اجتماعی، خطاب به امام حسن (ع) می‌فرماید: ای فرزندم، خود را در آنچه میان تو و دیگران است، ترازویی پندار. پس برای دیگران دوست مدار آنچه برای خود دوست می‌داری و برای دیگران مخواه آنچه برای خود نمی‌خواهی و به کس ستم مکن همان گونه که نخواهی بر تو ستم کنند (نهج‌البلاغه، ۱۳۸۴، نامه ۳۱). امام محمد باقر (ع) نیز می‌فرماید: کامل‌ترین مردم از لحاظ ایمان خوش‌خلق‌ترین آنهاست (رشیدپور، ۱۳۶۶: ۱۵). امّا، ابوالفضل رشیدالدین میبیدی هم در وصف و اهمیت برخورد صحیح مردم با مردم نقل می‌کند:

حکایت کنند: از آن پدری که پسر خویش را گفت: امروز هرچه با مردم گوئی و بر زبان خود رانی، نماز شام همه با من بگویی و سکنات و حرکات خویش بر من عرض کن، آن پسر بعد از نماز شام به جهدی و رنجی عظیم و تکلفی تمام یک روزه گفتار و کردار خویش با پدر بگفت، دیگر روز همین درخواست کرد، پسر گفت: زینهار ای پدر، هر چه خواهی از رنج و کلفت بر من نه و این یکی از من خواه که طاقت ندارم. پدر گفت: ای مسکین مرا مقصود آن است که بیدار و هشیار باشی و از موقف حساب و عرض قیامت بترسی، امروز حساب یک روزه با پدر خویش با چندین لطف طاقت نداری، فردا حساب همه عمر با چندان قهر و مناقشت که نقیر و قطمیر فرو نگذارند چون طاقت آری؟ (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۵: ۵۳۶). دین با ایجاد تعهد و حس مسئولیت در انسان به همنوعان و افراد اجتماعی و افشاندن بذر صلح و صفا، اعتماد و علاقه نسبت به یکدیگر موجب می شود که اجتماع و زندگی جمعی سالم و مطلوب شود و روابط اجتماعی بهبود یابد. دین مبین اسلام با طرح اندیشه اخوت پاسخی برای نیاز انسان ایجاد کرده؛ زیرا بر پایه اصل برادری است که حقوق هم زیستی مؤمنان و دینداران بیان گردید و به آنچه به زندگی مسالمت آمیز اجتماعی و دوستی دوسویه مانند نیک رفتاری و مانند آن می انجامد، تأکید شده است.

۱،۲،۲ رعایت حقوق یتیمان

رعایت حقوق یتیمان، جنبه دیگری از اخلاقیات در حقوق شهروندی محسوب می شود که در کشف الاسرار میبدی نیز به آن پرداخته شده است؛ چرا که یتیمان هم شهروند محسوب شده و هم به لحاظ شرایط، نیازمند توجهی ویژه اند. در این خصوص قرآن کریم می فرماید: ﴿إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَ أَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ، و چون از فرزندان اسرائیل پیمان محکم گرفتیم که جز خدا را نپرستید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان احسان کنید (قرآن کریم: سوره بقره، آیه ۸۳). در اهمیت توجه و رسیدگی به یتیمان، آیه ۱۷۷ همین سوره می فرماید (وَ آتَى الْأَمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ، و مال خود را با وجود دوست داشتن آن به خویشاوندان و یتیمان و ... بدهد) (قرآن کریم: سوره بقره، صفحه ۱۷۷). رسول خدا نیز در در اهمیت و جایگاه یتیمان فرمود: أَنَا وَ كَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ فِي الْجَنَّةِ، (من و سرپرست

یتیمان مانند این دو انگشت بهم پیوسته، برابر و باهم در بهشت هستیم) (بلیغ، ۱۳۵۴: ۶۴). سعی حضرت زهرا (س) همیشه بر این بود تا به نحوی نیاز و نیازمندان را برآورده نمایند که از فقر و نیاز بی نیاز گردند ولی حساسیت ایشان در مورد یتیمان به حداکثر ممکن می رسید. چرا که آنها علاوه بر نیاز مادی به محبت نیز تشنه و محتاج می باشند (شیروانی خوزایی، مولائی‌نیا، و توکلی محمدی، ۱۳۸۸: ۲۱). در تفسیر کشف الاسرار و عده‌الابرار میبیدی نیز در رابطه با رعایت حقوق یتیمان آمده است:

«ویستلونک عن الیتامی» چندان که توانی یتیمان را بنواز و در مراعات و مواسات ایشان بکوش، که ایشان درماندگان و اندوهگنان خلقند، نواختگان و نزدیکان حقند، ان الله یحب کل قلب حزین، فرمان درآمد که ای مهتر عالمیان! و چراغ جهانیان! یتیمان را واپناه خودگیر، که سراپرده حسرت جز به فناء دل ایشان نزدند، و حسرتیان را به نزدیک ما مقدار است ای مهتر! تورا که یتیم کردیم از آن کردیم تا درد دل ایشان بدانی، ایشانرا نیکو داری (میبیدی، ۱۳۳۹، ج ۱: ۵۹۴). وی همچنین نقل می کند:

آورده اند از آن اعجوبه مملکت عیسی پاک (ع) که وقتی به گورستانی بگذشت، گفت: بار خدایا! یکی را ازین بندگان خود زنده کن. در حال پاره خاک فروشد و شخصی بلند بالا ازین خاک برآمد و بایستاد، عیسی (ع) ازو بسهمید، گفت: چند است تابدین خاک فرورفتی؟ گفت: دو هزار و هفتصد سال. گفت بگو تا مرگ را چگونه یافتی؟ گفت: از آن وقت باز که به این خاک فرو رفته ام تا اکنون هنوز تلخی مرگ با من است. گفت: بگو تا خدا با تو چه کرد؟ گفت: یا روح الله از دو هزار و هفتصدسال، باز هنوز در مطالبت حسابم نیم دانگ سیم‌ام که یتیمی را در گردن من بوده است؛ و هنوز از این مطالبت فارغ نگشته ام، این بگفت و به خاک فروشد (میبیدی، ۱۳۳۹، ج ۲: ۴۴۳-۴۴۲).

۱،۲،۳ گرامی داشت فقرا

فقرا نیز شهروندان جامعه محسوب می شوند و رعایت حقوق آنان از مؤلفه های اخلاقی حقوق شهروندی است. گرامی داشتن فقرا، در سیره و منش بزرگان جاری و ساری بوده است. قرآن کریم در خصوص ضرورت پرداختن حق فقرا و مساکین این گونه توجیه می کند: کی لایکون دولهً بین الاغنیاء منکم (تا این که چنین اموالی به دست توانگران نتان نیفتد و صرفاً در دست آنها به گردش نیاید) (قرآن کریم: سوره حشر، آیه ۷). در این باره در کشف الاسرار نیز آمده است: «حسین بن علی (ع) چون درویشی را دیدی، گفתי تو را که

خوانند و پسر که ای؟ درویش گفتی من فلانم پسر فلان، امام حسین (ع) گفتی: نیک آمدی که از دیر باز من در طلب توام که در دفتر پدر خویش دیدم که پدر تو را چندین درهم بروی است. اکنون می‌خواهم تا ذمت پدر خود از حق تو فارغ گردانم و بدین بهانه عطا به درویش دادی و منت بر خود نهادی.» (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۵: ۱۰۶).

۱,۲,۴ تفکر در اعمال و افعال خود

رعایت یک بعد اخلاقی مستلزم رعایت ابعاد اخلاقی دیگر است که با رعایت همگی این ابعاد رعایت حقوق شهروندی محقق می‌شود و رفتار درست در قبال شهروندان، مستلزم تفکر در اعمال و افعال است. بدین صورت که هر کس به افعال و اعمال خویش بنگرد و در آن تفکر نماید تا نقاط قوت و ضعف آن مشخص گردد. این معنا در کشف الاسرار چنین بیان شده است:

«فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ. صعصعه عمّ فرزدق پیش مصطفی (ص) آمد و مسلمان گشت و از رسول خدا در خواست تا از قرآن لختی بر وی خواند. رسول خدا (ص) سوره «اذا زلزلت» بر وی خواند. چون به این آیت رسید که: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ» آن مرد بشورید. آشوبی و شوری از نهاد وی برآمد، فریاد و ولوله در گرفت و چون مرغ نیم بسمل به خاک در افتاد؛ و زار بگریست. آنکه گفت: حسبی هذا من القرآن. مرد دانا چون بدانست که در آن عرصه ی کبری بر مقام سوال از ذرات و حبات و نقیر و قطمیر بخواهند پرسید و هیچ فرو نخواهد گذاشت، دست در دامن ورع زند و در هیچ معاملت گزافکاری نکند و با نفس خویش به نقیر و قطمیر حساب بکند؛ تا خود با ایمان بود و خلق از وی در امان باشند. وی با اسلام بود؛ و خلق از قصد جنایت وی به سلامت باشند (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۱۰، ص ۵۸۲). آدمی باید در هر شبانه روز ساعتی به تفکر در کار خود پردازد، اخلاق باطنیه و اعمال ظاهری خویش را تفحص کند و احوال دل و جوارحش را تجسس نماید: لوح دل را در مقابل خود نهاده، آن را ملاحظه کند و دفتر شبانه ی خود را گشوده، سر تا پای آن را مطالعه فرماید.

۱,۲,۵ صبر و بردباری

صبر و بردباری از جمله دیگر ابعاد اخلاقی حقوق شهروندی است. چراکه در سختی و مشقت، رعایت حقوق دیگران چندان ساده نیست، اما اگر انسان صبر و بردباری پیشه

سازد، می تواند در هر شرایط دشوار و پیچیده ای نیز به حقوق انسان ها احترام بگذارد. این معنا در کشف الاسرار نیز بیان شده است:

«انسان در برابر مصیبت‌ها و سختی‌های زندگی می‌تواند دو شیوه متفاوت در پیش گیرد: ۱. صبر کرده و با آن به شکلی کنار آید تا بتواند از آن مصیبت بهره گیرد یا از آن مصیبت به آسانی بگذرد بی‌آنکه در راه رسیدن به هدف اصلی مانعی شود؛ ۲. فزع و بی‌تابی کند و واکنش‌های عصبی و هیجانی از خود بروز دهد و نومید شود. حزن و اندوه از دست دادن، او را چنان دربرگیرد که از هرگونه حرکت و اقدامی برای جبران یا بهبود یا تغییر اوضاع دست بردارد. بی‌گمان روش نخست بهتر است؛ زیرا تا زمانی که مرگ نرسیده هر چیزی قابل جبران است اما بی‌تابی و فزع به معنای پذیرش شکست بدون جبران است، به طوری که شخص را از همه چیز محروم می‌کند و افزون بر مصیبت، مصیبت دیگری را خود رقم می‌زند که سنگین‌تر و سخت‌تر از مصیبت پیشین است. پیامبر (ص) فرمودند الصبر نصف الایمان و الیقین، الایمان کله. صبر یک نیمهٔ ایمان است و یقین همه ایمان» (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۹: ۱۷۲). و معنی صبر هموار بودن است بی تلون، هرکه از مقام تلوین به هیئت تمکین رسد مقام صبر او را درست گردد؛ و این صبر هم در فعل باید هم در خلق. در فعل آن است که ظاهر بر موافقت داری و باطن در مخالفت. و در خلق آنست که اگر جفا شنوی عذر دهی و اگر اذی نمایند شکر کنی (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۴: ۴۶۰).

۱،۲،۶ مدیریت زمان

مدیریت زمان مستقیم با حقوق شهروندی ارتباط ندارد، اما این امر به شکل غیر مستقیم که با اخلاقیات مرتبط است، می تواند به رعایت حقوق شهروندی منجر شود. این به دو شکل محقق می شود: اول؛ فرد به زمان و وقت دیگران که یکی از حقوق مسلم آنان است و در زمره یقینیات علوم انسانی به حساب می آید احترام بگذارد و دیگر اینکه با مدیریت زمان خویش، به همهٔ شؤون زندگی توجه کند و به کمک آن حقوق دیگر شهروندان را که آن هم از مشهورات و مقبولات اخلاقی است نیز محترم شمارد.

تفحص در زندگی افراد موفق نشان می دهد استفاده فرصت ها از راهکارهای اولیه بهتر زندگی کردن است. امام حسن (ع) در طول دوران مبارک به این امر مهم توجه داشته و فرموده اند: ای فرزند آدم تو همواره از آغاز به دنیا آمدن در حال از دست دادن عمر خویشتنی. بنابراین از آنچه در دست داری برای آینده ات بگیر؛ زیرا مؤمن توشه می

گیرد و کافر لذت موقت می برد (دیلمی و مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحياء التراث، ۱۳۶۶: ۲۹۷). این دنیا مثال عروسی است و عالمیان در حق وی سه گروهند، یکی دنیا داراست که این عروس را مشاطه گری می کند، او را می آراید و جلوه می کند. دیگر زاهد است آن عروس آراسته را تباه می کند. مویش می کند و جامه برتن می درد. سوم عارف است که او را از مهر و محبت حق چندان شغل افتاده که او را پروای دوستی و دشمنی آن نیست (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۵: ۱۶۷). یحیی معاذ گفت: روزها پنج است، یکی روز مفقود، دیگری روز مشهود، سیوم روز مورود، چهارم روز موعود، پنجم روز ممدود؛ اما روز مفقود روز دینه است که بر تو گذشت وفایت شد اما روز مشهود این روز است که تو در آنی، اگر خود را دریایی و عمل کنی و سفر آخرت را زادی برگیری و مقام رستاخیز عدتی بسازی، وقت آن یافته ای به غنیمت دار. روز مورود روز فرداست نگر تا اندیشه آن نبوی و دل در آن نبندی و وقت خویش را بامید آن ضایع نکنی که فردای ناآمده در دست تو نیست.

گفتی بکنم کار تو بنوا فردا
آن کو که ترا ضمان کند تا فردا
(میبدی، ۱۳۳۹، ج ۴: ۴۶۰).

روز موعود روز مرگ است آخر روزگار و هنگام بار، عمر به آخر رسیده و جان به چنبر گردن مانده و در غرقاب حیرت افتاده و آب حسرت گرد دیده در آمده. هشیار کسی است که آن روز را پیوسته برابر چشم خویش دارد؛ و روز ممدود روز رستاخیز است که خلق اولین و آخرین حشر کنند و ایشان را دو گروه کنند، گروهی نیکبختان و گروهی بدبختان (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۴: ۴۶۰).

۱,۲,۷ کسب روزی حلال در زندگی

کسب روزی حلال در زندگی، و متوسل نشدن به دزدی، چپاول و پایمال کردن حقوق دیگران، به طور غیر مستقیم از مصادیق اخلاقی رعایت حقوق شهروندی محسوب می شود. بنده با شرایطی در نزد خداوند محبوب و گرامی است. یکی از این راه ها برای گرامی بودن نزد خداوند، طلب روزی حلال و عین اخلاق است. پیامبر اسلام (ص) می فرمایند: برترین زهد آن است که به رزق خویش راضی باشی و بهترین چیزی که می توانی از خدا بخواهی، عافیت در دین و دنیا است (احمدیان، ۱۳۸۵: ۳۰۵). بیدار باشید ای مردمان، چیزی که می خورید حلال خورید و پاک؛ و گرد خیانت و محرمانت مگردید تا از وسوس شیطانی و هواجس نفس برهید و گفت و کردار شما پاک شود و دل روشن! هرکه چهل روز حلال خورد چنانکه هیچ حرام نخورد و به خود راه ندهد، رب العالمین دل وی روشن گرداند و چشمه های حکمت از او بگشاید و دوستی دنیا از دل وی ببرد. هر آفتی که در راه

دینست و هر فتنه که برخاست از دوستی دنیا خاست و این دوستی دنیا از حرام خوردن پدید آید(میبدی، ۱۳۳۹، ج ۱: ۴۶۰).

۱,۲,۸ رسیدگی به خویشان

رسیدگی به خویشان، یکی دیگر از مصادیق اخلاقی حقوق شهروندی است؛ چرا که خویشان علاوه بر شهروندی، رابطه خویشاوندی هم دارند. این معنا در کشف الاسرار این گونه انعکاس یافته است: «و ذی القربی» و ایشان را وصیت کردیم به نواختن خویشان و نیکویی کردن با نزدیکان؛ و در خبرست که: هر که عمر دراز خواهد و روزی فراخ با خویشاوندان نیکویی کند(میبدی، ۱۳۳۹، ج ۱: ۲۵۰).

۱,۲,۹ ابتدا سلام کردن

یکی دیگر از مصادیق اخلاقی حقوق شهروندی، ادای احترام به شهروندان و رعایت ادب و احترام نسبت به آنان است. سلام کردن، و در درجه اولی، ابتدا سلام کردن نیز یکی از مؤلفه های اخلاقی حقوق شهروندی محسوب می شود. در کشف الاسرار در رابطه با این موضوع آمده است: «سلام در لغت چهار معنی دارد. نامی از نام های خداوند جلّ جلاله؛ یعنی که پاک است و منزّه و مقدّس از هر عیب و ناسزا که ملحدان و بی دینان گویند. وجه دیگر آن مصدر است، يقال سلّمت سلاماً و تأویل آن تخلّص است؛ یعنی که سلام کننده تو دعا می کند تا نفس تو و دین تواز آفات تخلّص یابد. وجه سوم سلام جمع سلامت است. چهارم نام درخت است، آن درخت که عظیم باشد و قوی و از آفات سلامت یافته(میبدی، ۱۳۳۹، ج ۳: ۳۶۵)» «تحیّت مسلمانان تحیّت اهل بهشت است و آن سلام کردن است و سنّت چنان است که سواره بر پیاده سلام کند و رونده بر نشسته و نفر اندک بر جمع بسیار و اگر یکی از جماعت سلام کند از همه کفایت باشد؛ و بر اهل و عیال خویش سلام کردن سنت است؛ و چون مسلمان بر برادر مسلمان رسد، چندانک رسد سلام باز نگیرد(میبدی، ۱۳۳۹، ج ۱: ۲۸۶)».

۱,۲,۱۰ مدارا با مردم

اخلاق در حقوق شهروندی با مدارا با مردم به نوعی ارتباط مستقیم دارد. به تعبیری، رفق و مدارا با مردم، زیرمجموعه اخلاقیات؛ به معنای نرم خویی، ترک زور و خشونت و موجب در امان ماندن دین و دنیا، سرازیر شدن خیر و برکت، پایدار ماندن دوستی و صمیمیت،

پوشیده ماندن عیوب، از بین رفتن کینه و دشمنی و تحقق تمام شئون زندگی انسانی است. این معنا در کشف الاسرار این گونه بیان شده است: «و اصلحوا ذات بینکم...» (قرآن کریم: سوره انفال، آیه ۱). با مردم به صلح و آشتی زندگانی کنید و بی آزار زیید و این نتوانید مگر که حظ خود بگذارید و حظ دیگران نگه دارید. اگر نتوانید ایثار کنید و گرنه انصاف دهید (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۴: ۱۰).

۱,۲,۱۱ دعا و خیرخواهی

خیرخواهی در حق مردم، می تواند به بالا رفتن شأن و منزلت انسان منتج شود، لیکن به یک معنا، این اتفاق با اخلاق در حقوق شهروندی مرتبط است. خیرخواهی در حق شهروندان، احترام گذاشتن در حق آنان محسوب می شود و کسی که در حق دیگران دعا و خیرخواهی دارد، حقوق آنان را نیز در درجه اولی رعایت خواهد کرد. این معنا در کشف الاسرار نیز به خوبی انعکاس یافته است: «دعا کلید رحمت است و گواه عبودیت و پیوستن را وسیلت. هرکس در دعا بر وی گشادند در اجابت هم بر وی گشادند که می گوید جلّ جلاله: «ادعونی استجب لکم» (قرآن کریم: سوره غافر، آیه ۶۰). مصطفی (ص) گفت الدعاء سلاح المومن و عماد الدین و نور السموات و الارض.» (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۴: ۲۶۹). «ارباب حوایج جهد کنند و طاعت آرند و اوراد شمرند و آنکه حاجتهای خود بر پی آن عرضه کنند و دل در پاداش بسته و الحاح در دعا و حاجت خواست کرده.» (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۷: ۱۳۴).

۱,۲,۱۲ آداب معاشرت

رعایت آداب معاشرت یکی دیگر از مصادیق اخلاقی رعایت حقوق شهروندی است که به خوبی در تفسیر کشف الاسرار رشید الدین میبدی منعکس شده است. رشیدالدین میبدی در کشف الاسرار می گوید: «اما اصول آداب صحبت در معاملات با خلق آن است که نصیحت کردن و شفقت نمودن از هیچ مسلمانی باز نگیری و خود را از همه کس کمتر دانی و حق همه کس فرابیش خویش داری و انصاف همه از خود بدهی، به طریق ایثار و مواسات و حسن الخلق و از خلاف و معارضه برادران و دروغ زدن به ایشان پرهیزی و ایشان را سخن درشت و جواب ناخوش نگوئی.» (میبدی، ۱۳۳۹، ج ۲: ۶۲۵).

۱,۲,۱۳ عفو و گذشت

عفو و گذشت در برخورد با شهروندان یکی دیگر از اولیات اخلاقی رعایت حقوق شهروندی است. بزرگترین فایده گذشت؛ ایجاد آرامش، بهبود روابط با دیگران و کاهش رفتارهای هیجانی نظیر انتقام و بدگویی است. «در مجازات گناه کسی شتاب نکن بلکه در آن بین، فرصتی برای معذرت خواهی بگذار.» (مجلسی و علوی، ۱۴۰۳، ج ۷۸: ۱۱۳). «والعافین عن الناس» (قرآن کریم: سوره آل عمران، آیه ۱۱۳). ایشانند که از گناه مردمان در گذارند و محو کنند، پس بر آن اقتصر نکنند بلکه ایشان را بنوازند و از فضل مال خویش ایشان را عطا دهند. این صفت محسنان است و الله تعالی دوست ایشانست که می گوید: «والله يحبّ المحسنين» و در معاملات خلق آنست که اگر کسی با تو بد بود تو با وی نیک باشی؛ و آن کس که ترا نشاید تو وی را بشایی (میبیدی، ۱۳۳۹، ج ۲: ۲۸۴).

۱,۲,۱۴ انفاق به دیگران

یکی دیگر از مصادیق اخلاقی رعایت حقوق شهروندی، انفاق است. انفاق از مصادیق مهم اخلاقیات است که موجب می شود انحرافات کاهش یابد، از سقوط اخلاقیات جلوگیری گردد، فقر و بسیاری از جرائم و بزهکاری که ریشه در نیازهای شدید مالی دار، کمتر شود. تعلیم اسلامی مشحون از اخلاقیات، ارزش ها و هنجارها تلاش می کند قبل از وقوع جرم، واقعه را علاج نماید؛ می خواهد انسانی بسازد که به هم نوع خود توجه داشته باشد و خود را در برابر برادران دینی در جامعه مسئول بداند و در رفع حوائج و نیازمندی های آن ها تلاش نماید تا علل انحراف های اخلاقی در ریشه خشکانده شود و جامعه از ورطه هلاکت و تباهی مصون و محفوظ بماند. این ها همه نه تنها که مصادیق اخلاقی بلکه عین اخلاق و رفتار اخلاقی است. در کشف الاسرار هم آمده است: «گفته اند: انفاق بر سه رتبت است: اول سخا، دیگر جود، سدیگر ایثار. صاحب سخا بعضی دهد و بعضی ندهد، صاحب جود بیشتر دهد و قدری ضرورت خود را بگذارد و صاحب ایثار همه بدهد و خود را و عیال را به خدا و رسول سپارد.» (میبیدی، ۱۳۳۹، ج ۲: ۲۰۷).

۱,۲,۱۵ در نظر گرفتن سطح فکری مخاطب

بی شک نمی توان از همه افراد به یک اندازه توقع داشت. رعایت این معنا و در نظر گرفتن سطح فکری مخاطب، می تواند به نوعی یکی از شاخصه های اخلاقی رعایت حقوق

شهروندی باشد. میبیدی در کشف الاسرار در این رابطه می نویسد: با هر کسی سخن به قدر عقل وی گویند و آنچه بر وی بر نتابد بر وی منهد.

هرکسی را جام او بر جان او همسان کنید
هرکسی را نقل او با عقل او هم بر نهید
(میبیدی، ۱۳۳۹، ج ۲: ۳۲۸ و ۳۲۹)

۱,۲,۱۶ رعایت آداب غذا خوردن

در ظاهر ممکن است رعایت آداب غذا خوردن با اخلاقیات در حقوق شهروندی بی ارتباط باشد، اما اگر بدانیم که در مقابل گرسنه غذا خوردن، و اسراف کردن و موارد مشابه، به حقوق دیگر افراد جامعه نیز به طور مستقیم و غیر مستقیم ارتباط دارد، روشن می گردد که آداب غذا خوردن نیز به طور غیر مستقیم با رعایت اخلاق در حقوق شهروندی ارتباط دارد. رعایت آداب غذا خوردن بر زندگی انسان و سلامت او تأثیر دارد. در کشف الاسرار آمده است: «دوازده مسئله باید دانست تا یک لقمه شرط دین بتوان خورد. چهار فریضه واجب، چهار سنت و چهار ادب. آنچه فریضه است حلال خوردن و پاکیزه خوردن، روزی گمار خدای را دانستن و شکر وی گذاردن؛ و آنچه سنت است اول «بسم الله» گفتن، پیش از طعام دست بشستن و به آخر الحمد لله گفتن و از کرانه قصعه خوردن؛ و آنچه ادب است برپای چپ نشستن، در لقمه کس ننگریستن، از پیش خود خوردن، پس از طعام دست بشستن.» (میبیدی، ۱۳۳۹، ج ۳: ۴۷۱).

۲. نتیجه گیری

در این مقاله مؤلفه های اخلاقی حقوق شهروندی و احترام به مخلوقات و چگونگی تعامل با آنان در کشف الاسرار میبیدی بررسی شد. از آنجائی که، کشف الاسرار و عده الابرار، اولین اثر میبیدی است و با توجه به اینکه میبیدی به هر دو زبان پارسی و عربی کاملاً تسلط داشته، به این جهت به بهترین وجه، آیات قرآن را به پارسی برگردانده و نثر او در همین ترجمه ها پارسی روان زیباست. در این اثر گران سنگ، که برگرفته از تعالیم اسلام و قرآن کریم است، به ابعاد مختلف اخلاق در حقوق شهروندی پرداخته شده است. از آنجا که قرآن یکی از روش های مؤثر در تربیت روحی انسان ها را موعظه و رعایت اخلاق می داند و در بسیاری از آیات به آن سفارش نموده، میبیدی نیز به همین روش، به آموزش تعامل با خلق و رعایت مؤلفه های اخلاقی می پردازد. نظر به اینکه، نظام اخلاقی اسلام همه عرصه های حیات انسان را در بر می گیرد، به همه ابعاد اخلاقی وجودی انسان توجه دارد و تمامی روابط انسان را تحت پوشش هدایت اخلاقی خود می گیرد. میبیدی نیز در اثر

خود، با توجه به همین نظام اخلاقی؛ مؤلفه هایی چون نحوه صحیح برخورد با مردم، رعایت حقوق یتیمان، گرامی داشت فقرا، تفکر در اعمال و افعال خود، صبر و بردباری، مدیریت زمان، کسب حلال در زندگی، رسیدگی به خویشان، ابتدا سلام کردن، مدارا با مردم، دعا و خیرخواهی، آداب معاشرت، عفو و گذشت، انفاق به دیگران، در نظر گرفتن سطح فکری مخاطب و رعایت آداب غذاخوردن تبیین کرده و به خوبی از عهده کار برآمده است.

منابع و مأخذ

- ۱- قرآن کریم. (ترجمه مکارم شیرازی)
- ۲- نهج البلاغه. (۱۳۸۴). قم: موسسه فرهنگی انتشاراتی شاکر.
- ۳- احمدپور، ایوب. (۱۳۸۷). درآمدی بر مبانی حقوق شهروندی در اسلام. پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی، ۳(۲)، ۱۱۹-۱۴۲.
- ۴- احمدیان، ابراهیم. (۱۳۸۵). سخنان گهربار پیامبر اعظم. قم: گلها.
- ۵- اسماعیلی، رفیع‌الدین؛ و یوسف‌زاده، حسن. (۱۳۹۱). اصل مردم‌داری در مدیریت اسلامی و معیارهای آن. اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۴(۱)، ۱۳۱-۱۴۸.
- ۶- بخارایی، احمد؛ شربتیان، محمد حسن؛ و کبیری، لیلیا. (۱۳۹۶). تحلیل جامعه‌شناختی وضعیت شهروندی فرهنگی (مطالعه موردی: شهروندان تنکابن). جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۸(۲)، ۱۷۹-۲۱۶.
- ۷- بلیغ، عزالدین. (۱۳۵۴). نبرد مسیحیت و اسلام در اندونزی! درس‌هایی از مکتب اسلام، ۱۹۰(۱۶)، ۶۱-۶۴.
- ۸- بهمنی‌قاجار، محمدعلی. (۱۳۸۶). دادرسی عادلانه بر پایه قانون احترام به آزادیهای مشروع و حفظ حقوق شهروندی. اطلاعات سیاسی - اقتصادی، (۲۴۰، ۲۳۹)، ۱۲۲ - ۱۳۳.
- ۹- پورجوادی، نصرالله. (۱۳۸۵). زبان حال. تهران: هرمس.
- ۱۰- خزایی، احمدرضا؛ و مرادخانی، احمد. (۱۳۹۴). زمینه‌های حقوق شهروندی در قرآن. پژوهش نامه قرآن و حدیث، ۱۷(۰)، ۶۷-۹۷.
- ۱۱- دیلمی، حسن بن محمد؛ و مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام للاحیاء التراث. (۱۳۶۶). أعلام الدین فی صفات المؤمنین (ج ۱). قم: موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام للاحیاء التراث.
- ۱۲- رحیمی، مرتضی. (۱۳۸۸). خلق عظیم پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله. معرفت، ۱۴۱(۱۸)، ۹۷-۱۱۰.
- ۱۳- رسولی، محمدرضا؛ و زنده‌بودی، خیری. (۱۳۸۹). مطالعه تطبیقی مطبوعات و صدا و سیما در اشاعه حقوق شهروندی مطالعه موردی شهروندان تهرانی. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۲۱(۱)، ۵۵-۷۶.
- ۱۴- رشیدپور، مجید. (۱۳۶۶). تربیت و رشد اجتماعی. پیوند، ۹۳-۹۵(۱)، ۱۲-۱۵.
- ۱۵- زارع، ذکریا؛ و ملک‌پور، فاطمه. (۱۳۹۵). بررسی عوامل اجتماعی موثر بر آگاهی از حقوق شهروندی در بین شهروندان شهر سنندج. پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، ۴۴(۴)، ۱۶۱ - ۱۸۰.
- ۱۶- سهرابی، بهروز. (۱۳۹۵). مبانی تحلیلی حقوق شهروندی در ایران و اسلام. مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۴(۴)، ۴۱ - ۵۶.

- ۱۷- شبانی، ملیحه؛ و سپهوند، ابراهیم. (۱۳۹۲). رادیو و شهروندی؛ رابطه محتوای برنامه‌های رادیویی و آگاهی از حقوق شهروندی. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، (۷)، ۴۶۹ - ۵۰۳.
- ۱۸- شفیعی کدکنی، محمد رضا. (۱۳۹۴). در هرگز و همیشه انسان. تهران: سخن.
- ۱۹- شیروانی خوزایی، مصطفی؛ مولائی‌نیا، عزت‌الله؛ و توکلی محمدی، محمدرضا. (۱۳۸۸). سیره حضرت زهرا در گفتار اهل سنت. بانوان شیعه، ۱۹(۶)، ۴۲-۷.
- ۲۰- صادق‌منش، جعفر. (۱۳۸۷). سیاست جنائی قانون‌گذار ایران در قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی. حقوقی دادگستری، (۶۳، ۶۲)، ۲۱۱ - ۲۴۰.
- ۲۱- علیدوستی، ناصر. (۱۳۸۸). پلیس و آموزش حقوق شهروندی. مطالعات راهبردی، (۴۴)، ۴۷ - ۷۲.
- ۲۲- غلامی‌رزینی، محسن؛ و غلامی، حسین. (۱۳۹۰). حقوق شهروندی در فرآیند عدالت کیفری ایران. دانش انتظامی، ۵۲(۱۳)، ۱۰۱-۱۳۴.
- ۲۳- فتوحی، محمود. (۱۳۸۲). بررسی و نقد تاریخ ادبیات نگاری در ایران. کتاب ماه ادبیات، (۶)، ۴۹-۳۲.
- ۲۴- فلاح‌زاده، علی محمد. (۱۳۸۶). مقاله: نسبت حقوق شهروندی و حقوق بشر. حقوقی دادگستری، (۵۸)، ۴۷ - ۶۴.
- ۲۵- قراچورلو، رزا. (۱۳۸۵). حقوق شهروندی با تاکید بر نقد و بررسی قانون احترام به آزادیهای مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵. وکالت، (۲۹، ۳۰)، ۱۰۲ - ۱۱۴.
- ۲۶- قیوم‌زاده، محمود؛ و جهانگیری‌مقدم، روح‌الله. (۱۳۹۳). اخلاق مداری مبنای ارتقاء حقوق شهروندی. پژوهش‌های اخلاقی، ۱۱(۵)، ۸۷-۹۹.
- ۲۷- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی؛ و علوی، عبدالزهراء. (۱۴۰۳). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (علیهم السلام). (محمدباقر محمودی، ابراهیم میانجی، محمد تقی مصباح، محمدکاظم میاموی، محمدباقر بهبودی، محمد مهدی خراسان، ... یحیی عابدی زنجانی، ویراستاران) (ج ۰). بیروت - لبنان: دار احیاء التراث العربی.
- ۲۸- منوچهری، عباس؛ و جعفری، فیروز. (۱۳۹۳). تأثیر جهانی شدن بر حقوق شهروندی در ایران. پژوهش سیاست نظری، (۱۶)، ۱۳۵ - ۱۶۴.
- ۲۹- موسوی‌بجنوردی، سیدمحمد؛ و مهریزی‌ثانی، محمد. (۱۳۹۲). حقوق شهروندی از نگاه امام خمینی (س). پژوهشنامه متین، ۱۵(۱)، ۱-۲۴.
- ۳۰- میبدی، احمد بن محمد. (۱۳۳۹). کشف الاسرار و عده‌الابرار (معروف به تفسیر خواجه عبدالله انصاری). تهران - ایران: امیرکبیر.

- ۳۱- میرباقری طباطبایی مهرآبادی، فاطمه‌سادات؛ و خزائی، احمدرضا. (۱۳۹۷). واکاوی نقش تکامل حقوق شهروندی اسلامی در بلوغ فرهنگی شهروندان. حقوق پزشکی، ۴۶(۱۲)، ۱۳۹-۱۵۴.
- ۳۲- وندی، کلثوم آدینه؛ و مروتی، سهراب. (۱۳۹۴). آثار حاصل از رعایت حقوق شهروندی در قرآن و حدیث. در اولین کنفرانس تخصصی معماری و شهرسازی ایران.

